

KARAGÖZ VE ORTAOYUNU

MEVLÜT ÖZHAN*

Karagöz ve ortaoyunu, geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde önemli bir yer tutar. Her ikisi de İstanbul'da doğup gelişmiştir.

Gölge oyunları konusunda önemli araştırmalar yapan George Jacob, Türklerin gölge oyunu ile Orta Asya'da tanıştıklarını savunur; oyunun göçler sırasında da Anadolu'ya getirildiğini söyler. Bu görüşe göre gölge oyununun Anadolu'nun her tarafında biliniyor ve oynanıyor olması gerekirdi. Kaynaklara göre gölge oyunu XIX. yüzyılın sonlarından (1875'ten) itibaren İstanbul dışında bazı Anadolu şehirlerinde de oynatılmaya başlar.¹ Konuyla ilgili çalışmalar yapan bilim adamları gölge oyunu ile İstanbul arasında bağlantı kurarlar. Sabri Esat Siyavuşgil, hayal oyununun İstanbul'a Türklerle birlikte geldiğini söyler.²

Gölge oyununun Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında Mısır'dan getirildiği tezini savunan Metin And ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında orada izlediği gölge oyunu sanatçısını İstanbul'a getirdiğini ve Türklerin gölge oyunu ile bu yolla tanıştıklarını söyler. Bütün bu görüşler hayal oyununun Osmanlı topraklarında ilk defa İstanbul'a geldiğini ve burada gelişmeye başladığını göstermektedir. Hayal oyunu bu dönemde daha çok sokaklarda ve şehzadelerin sünnet düğünlerinde eğlenmek için oynatılan, kaba söz ve hareketlerle komiklik sağlayarak halkı eğlendiren gösterilerdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) şehzadeleri için 1539'da ve III. Murad'ın (1574-1595) oğlu şehzade Mehmed için 1582'de düzenlenen sünnet törenlerinde hayal oyunu oynatılmıştır.

XVI. yüzyıl sonlarına kadar *hayal oyunu* olarak adlandırılan bu gösteri türü XVII. yüzyıl başlarından itibaren *karagöz* ismiyle anılmaya başlar. "Karagöz"

kelimesini ilk dillendiren kişi olarak Fransız Thevenot gösterilir.³ Thevenot, 1652-1657 yılları arasında Doğu'ya seyahat etmiş, İstanbul'da karagöz oyunu seyretmiş, seyahat anılarını kaleme aldığı *Relation d'un Voyage Fait au Levant* adlı eserinde de karagöz oyunu hakkında bilgi vermiştir.⁴

Thevenot'un yanı sıra, İstanbul'a gelen İtalyan Pietro della Vale, Gerard de Nerval, Theophile Gauthier, Charles Roland, Edmondo de Amicis ve daha pek çok seyyah ve diplomat, eserlerinde İstanbul'da seyrettikleri karagöz oyunundan bahsetmişlerdir. İtalyan gezgin Pietro della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle* adlı eserinde "Ramazanda kahvelerde çeşitli soytarı ve oyuncuların yanısıra, geriden aydınlatılmış bir perde veya boyanmış bir kâğıt üzerinde gölgelerin oynatıldığını, bunların kendi ülkesi İtalya'da, Napoli'deki saray önündekilerden veya Roma'da Navone Meydanı'ndakilerinden değişik olarak sözlü olduklarını, bunları oynatanın sesini değiştirerek çeşitli dilleri ve ağızları taklit ettiğini, kadın erkek ilişkilerinin büyük bir açık saçıklıkla gösterildiğini, bu konuların böyle bir dinsel bayramda ve genel yerler için aşırı utanmasız olduğunu belirtiyor".⁵

Karagöz oyunu XVII. yüzyıldan itibaren büyük gelişim ve değişim gösterir. Yapısal olarak yeni bir biçime bürünen oyun; Öndeyiş (Mukaddime-Prolog), Muhavere (Söyleşi-Diyalog), Oyun (Fasıl), Bitiş (Final-Epilog) olarak dört bölümden oluşur. Her bölüm kendi içinde bir bütün oluşturur. Oyunun konusuna uygun diyaloglar geliştirilir. Yeni ve değişik tipler yaratılır. Konulu oyunlar oynanmaya başlar. Yeni tiplere uygun, karikatürize edilmiş tasvirler oluşturulur. Tasvir yapımında minyatür ve resim sanatından esinlenilerek deri sanatının en güzel örnekleri yapılır. Bu tasvir ve göstermelikler en iyi şekilde işlenir, doğal boyalarla, canlı renklerle boyanır.

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde değişik kültürlerle, değişik inançlara, dillere sahip olan

* Araştırmacı yazar

¹ Bu konuda bk. Fahrettin Kırzioğlu, "Kars Şehrinde Karagöz Oyunu", *TFA*, 1958, 5(112), s. 1789-1790; Mevlüt Özhan, "Gaziantep'te Karagöz", *Folklor/Edebiyat*, 1995, c. 1, sy. 4, s. 115-123.

² Sabri Esat Siyavuşgil, "İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul", *İnsan*, 1958, c. 1, sy. 2, s. 147.

³ Siyavuşgil, "İstanbul'da Karagöz", s. 151.

⁴ Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz: Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul 1941, s. 56-58.

⁵ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, İstanbul 1985, s. 283.

1- Sünnet Dügünü oyununda curcunabazlar ve Hacivat ile Karagöz (İBBŞM)

toplulukların yaşadığı bir şehirdir. Bu karmakarışık yapı, karagöz ve ortaoyunu gibi gösteri türlerini besleyen en önemli kaynak olmuştur. İstanbul'da yaşayan değişik toplulukların temsilcileri karagöz perdesinde yer almışlardır. Rum, Arap, Ermeni, Yahudi, Acem, Arnavut, Laz, Kürt tiplerini kendi toplumlarının kültürel ve sosyal yapıları, davranış biçimleri, giyim kuşamları, meslekleri, müzik ve eğlenceleri, konuşma biçimleriyle karagöz perdesine yansıtılmıştır. Tiryaki, Matiz, Tuzsuz Deli Bekir, Çelebi, Muhacir, Beberuhi temsil ettikleri sosyal grupların davranış biçimleri, kıyafetleri, konuşmalarıyla, Kastamonulu Baba Himmet, Kayserili, Efe gibi yerel özellik taşıyan tipler de kendi yöresel kültürleri, konuşmaları, davranışları ile karagöz perdesinde yer almışlardır.

Hacivat okumuş, eğitilmiş üst tabakayı; Karagöz eğitimsiz, görgüsüz, kaba davranışlarıyla geniş halk kesimini; Tuzsuz ayyaş, kavgacı kabadayları; Tiryaki afyon ve uyuşturucu kullananları; Zenneler genellikle aşüfte ve aldatan kadınları simgelerler. Aralarındaki kültürel, dinsel ve sosyal farklılıklardan kaynaklanan çelişkiler karagöz perdesinde gülmeyi sağlar. Bu gülme, oyunları birlikte izleyen bütün kültürel farklılıktaki kişilerin aynı komikliklere gülmeleri, İstanbul ve Osmanlı toplumunda kolektif gülmeyi yaratır.

Karagöz'deki gülmeyi yaratan önemli öğelerden biri de dildir. Evliya Çelebi, İstanbul'da konuşulan 147 dilden bahseder.⁶ Değişik toplulukların konuştuğu diller arasındaki uyumsuzluk karagöz oyunlarının beslediği bir ortam meydana getirmiştir. Karagöz oyunlarında akıcı, normal bir diyalog yoktur, çatışma vardır. Hacivat sohbet etmek ister, Karagöz ise bu sohbeti bozar. Konuşmaları anlamaz ya da ters anlar, kaba, müstehcen sözlerle değişik alanlara çeker. Diğer tipler de Karagöz'le çatışma hâlinde olur, aralarında diyalog kuramazlar. Bu durum karagöz oyunlarında gülmeyi yaratır.

Osmanlı toplumundaki kadının yaşam biçimi, erkeklerle ilişkileri, karagöz oyununda gerçek hayatta olduğundan farklı şekilde gösterilir. Günlük yaşamda kocasının izni olmadan evden dışarı çıkamayan, kapalı giyinen, erkeklerle konuşmayan kadınlar karagöz perdesinde normal yaşamın tam aksine ahlaki yönden zayıf, kendi başına buyruk, aşüfte tiplerdir. Örneğin; *Mandıra* oyununda Zenne, sokakta gördüğü Karagöz'ün evine gider, *Kanlı Nigâr* da erkeklerle gönül eğlendirir, *Karagöz'ün Bekçiliği*'nde ise erkekleri evine alır.

Karagöz perdesi, İstanbul'u bütün tipleriyle,

⁶ Daryo Mizrahi, "Osmanlı'da Karagöz Oyunları", *Toplumsal Tarih*, 2009, sy. 181, s. 48-55.

2- Kanlı Kavak oyununda Aşık Hasan, Muslu ve leylek (İBBŞM)

bütün örf ve âdetleriyle yansıtan bir aynadır ve bu aynanın gözünden ne çarpık bir karakter ne de yampiri bir hadise kurtulur.⁷ İşine hile katan, hizmeti aksatan, rüşvet yiyen yöneticiler, zorbalık yapan, savaşmak istemeyen yeniçeriler, karagöz perdesinde olabildiğince eleştirilirler. Eleştiriler olgunlukla karşlanır, suçlular padişah tarafından cezalandırılır. Eleştiriler XVIII ve XIX. yüzyıllarda daha çoğalır. 1762 yılında III. Selim'in doğumu için yapılan şenliklerde Yahudi ve Rum oyuncu toplulukları şenliklerde görülen sınırsız özgürlükten yararlanarak sadrazamla öteki devlet büyüklerinin makamlarını alaya alırlar, işi, padişahı bile taklit edecek kadar ileri götürürler.⁸

Sanatçıların oyun sırasında yaptıkları konuşmalara bazen padişahların da şaka olsun diye katıldıkları görülür. Tanınmış karagözcülerinden Hafız Bey, III. Selim'in (1789-1807) huzurunda *Karagöz'ün Ağalığı* oyununu oynatırken oyunda Karagöz'ün kethüdası Hacivat, köleler ve cariyeler satın alarak Karagöz Ağa'nın konağına getirir. Ağa, Selim adındaki kölesine seslenir:

- Selim!

III. Selim, latife olsun diye hemen cevap verir:

- Buyurun...

Bunun üzerine Hacivat, Karagöz'ün karşısına geçip:

⁷ Sabri Esat Siyavuşgil, "İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul", *İnsan*, 1958, c. 1, sy. 3, s. 225-228.

⁸ Metin And, *40 Gün 40 Gece-Osmanlı Düşünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, İstanbul 2000, s. 220.

3- Tahir ile Zühre oyununda çengi, Karagöz, vekilharç ve yanaşma (İBBŞM)

- Eeey Karagöz, huzur-i şahanede bir sürç-i lisan ettin ki, hiçbir zaman affi kâbil değildir. Şevketmeap Efendimiz sana hacca ruhsat buyurdular. Artık tövbekâr olup hacca gideceksin, der ve perdenin arkasındaki mumu söndürür.

III. Selim:

- Hafız, vallahi gücenmedim. Muradım bir latife idi. Kesme, oyuna devam eyle, derse de Hafız:

- Cenab-ı Hakk, ömr-i şevketinizi artırsın.

Efendimiz, kusurumu af buyurunuz. Lakin sanat itibariyle bu hata benden çıkmamalı idi. Mademki çıktı, artık benim asla meziyetim kalmadı, cevabını verir ve tövbe edip hacca gider.⁹

Karagöz, XVII ve XVIII. yüzyıllarda en başarılı dönemini yaşar. Padişahların ve yöneticilerin eğlenceye önem vermeleri sonucu özellikle İstanbul'da düzenlenen şenlikler, ramazan eğlenceleri karagöz gösterilerinin sık sık yapılmasına ortam hazırlar. Yöneticiler ve halkın karagözü önemli eğlence unsuru olarak benimsemesi, karagöz sanatçılarının sarayda padişaha ve üst düzey devlet yöneticilerine, köşklere varlıklı ailelere, kahvelerde, park ve bahçelerde halka gösterilerini sergileme olanağı vermiştir.

III. Ahmed (1703-1730) döneminde Sadabad'da sabaha kadar süren eğlenceler düzenlenir, Sadrazam İbrahim Paşa da Topkapı'daki Vezir Bahçesi'nde, Kandilli Bahçesi'nde ziyafetler verirdi. Bu eğlence ve ziyafetlerde

⁹ Ali Rıza Bey, "III. Selim Devrinin Meşhur Hayalilerinden Hafız Bey", *Karagöz Kitabı*, haz. Sevgül Sönmez, 2. bs., İstanbul 2005, s. 196.

4- Âşıklar oyununda eskici, Aşık Civelek ve armağanlar (İBBŞM)

her türlü oyunun yanı sıra karagöz de oynatılırdı.¹⁰

Raphaella Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam* adlı eserinde "Daha az ulvi olan yaygın eğlenceler arasında belki de hiçbiri, hem kahvehanelerde hem de zengin evlerde sergilenen gölge oyunu Karagöz kadar ramazanın gece eğlencelerine özgü değildi. Her mahallenin kendi Karagöz'ü vardı."¹¹ diyerek İstanbul'da karagöz sanatına verilen önemi belirtir. Yazar bu eserinde karagöz oyunu, oynatımı, perde ve tasvirler hakkında da bilgiler verir.

Şenliklerde tüm İstanbul sokaklarının tiyatroya dönüştüğü, oyuncuların gösterilerini sokaklarda yaptıkları, bu gösterilerde devlet ileri gelenlerini alaya almanın hoş karşılandığı, yabancı kaynaklarda yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gitgide zayıflaması, ekonomik ve sosyal yapının gittikçe bozulması İstanbul'daki eğlence yaşamını da olumsuz yönde etkilemiştir. Karagöz sanatçılarının eleştirileri hoş karşılanmamaya hatta yasaklanmaya başlamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) başlayıp II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde yoğunlaşarak süren yasaklamalar daha çok kahvelerde, park ve bahçelerde gösteri yapan karagözcülere getirilir. Çünkü bu karagözcüler siyasal ve sosyal eleştiriler yapmakta, haksızlıkları eleştirmektedirler.

¹⁰ Enver Behnan Şapolyo, *Karagöz'ün Tarihi*, İstanbul ts. (Türkiye Yayınevi), s. 96.

¹¹ Raphaella Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, çev. Adile Runa Orhunsoy, Ankara 2009, s. 119-120.

5- Sünnet Düğünü oyununda hokkabaz ve sünnet olmuş çocuk (İBBŞM)

İstanbul yaşamı da karagöz oyunlarında yerini almıştır. Oyun konuları genellikle İstanbul ve İstanbul'daki olaylardan esinlenmiştir. *Ağalık* İstanbul Esir Pazarı'ndaki köle ticaretini, *Büyük Evlenme* İstanbul'daki muhteşem düğünleri, *Orman* İstanbul'un biraz dışına çıkınca karşılaşılan tehlikeleri, *Şairler* kahvelerdeki halk şairlerinin atışmalarını, *Kayık Haliç* ve Boğaziçi'nin günlük maceralarını, *Cambazlar* loncaların ilginç törenlerini, *Kanlı Kavak* hurafelere, boş inançlara Karagöz'ün tepkisini, *Kanlı Nigâr* İstanbul'daki eski batakhaneleri, *Tahmis* Tahtakale'deki kahve dövücülerini, sonradan oluşturulan *Karagöz'ün Hekimliği* oyunu sahte hekimleri, *Eczane oyunu* da ilaçtan anlamayan Karagöz'ün düştüğü komik durumu anlatır.

Karagöz oyunlarında Karagöz'ün bekçi, salıncakçı, yazıcı, bahçıvan, bakkal, eczacı, doktor, kahve dövücüsü, pehlivan, âşık vb. değişik mesleklerle ilgili işlere girişmesi, İstanbul'daki meslek çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*'sinde İstanbul'daki yüzlerce değişik meslekten söz eder.¹²

İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Arnavut, Acem ve Türkler gibi milletler ile diğer yerel grupların kendi geleneklerine, inançlarına, sosyal konumlarına göre giyim tarzları vardı. Devlet yönetimindeki görevliler ve esnaf da buldukları görevlerin, yaptıkları işlerin özelliklerine göre giyinmiyorlardı. Bu giysi çeşitliliği karagöz ve ortaoyununda

¹² *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003, c. 1/2, s. 765.

6- Kâğıthane sefası oyununda Karagöz ve Hacivat (İBBŞM)

da yer almış, oyunda farklı bir görüntü ve canlılık yaratmıştır.

Bütün esnaf örgütlerinde olduğu gibi oyuncu kolları da kâhya, usta, kalfa ve çıraklardan oluşan bir örgütlenmeye girmişlerdi. Kollar İstanbul'da belirli yerlerde buluşurlardı. Tahtakale'deki Kadıhanı'nda bir kahvede buluşan karagözcüler daha sonra Tahtakale'de Baltacı Hanı'ndaki bir kahvede toplanmışlardır. Kahvede kâhyalar bulunur, oyuncular adına iş alır, pazarlık yapardı.

İsimleri değişik kaynaklarda yer alan eski karagözcülerin tamamına yakınının İstanbul'da yaşadıklarını, sanatlarını da İstanbul'da icra ettiklerini öğreniyoruz. Tanınmış karagözcüler arasında şu isimleri sayabiliriz: Kör Hasan (Yıldırım Bayezid dönemi, bazı kaynaklar I. Ahmed dönemi olarak verirler), Şengül Çelebi, Abdal Çelebi, Kör Musluoğlu, Ahmed (Çingene Hayalci olarak bilinir), Bekçi Mehmed, Şerbetçi Emin, Kasımpaşalı Hafız Ali Rıza Bey, Hayalî Berber Said Efendi, Hayalî Hamid, Arsen, Rıza Efendi ("Abdülaziz'in Karagözcüsü" olarak bilinir), Abdürrezzak, Aktar Rıza, Kantarcı Hakkı, Kâtip Salih, Şair Ömer, Şeyh Fehmi Efendi, Yüzbaşı Mehmed Bey. Bu karagözcüler sarayda padişah ve çevresine, köşklere ve konaklarda devletin ileri gelenlerine karagöz oynatan "Huzur karagözcüleri" olarak biliniyordu. Bunların dışında bilinen diğer karagözcülerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Aktar Mehmed Zeki Efendi, Arap Kemal, Arap Ömer, Baba Müştak, Bedestenli Mehmed Efendi, Behic Efendi, Bogos Efendi, Cerrah Salih Efendi, Çilingir Ohannes Efendi,

7- Kanlı Nigâr oyununda Celeb, Salkım İnci ve Kanlı Nigâr (İBBŞM)

Darphaneli Hafız Efendi, Defterhaneli Şefik, Enderunlu Hakkı Efendi, Enderunlu Tevfik Efendi, Hacı Yorgi, Hafız Ahmed, Hafız Aşkî, Hayalcibaşı Yusuf, Hayalî İsmet Efendi, Hayalî Memduh Bey, Hayalküpe Emin Ağa, İki Yanlı Kevork, Kâtip Ravi, Komik Saffet, Kör İmam, Kör Mehmed, Mevlanakapılı Ahmed, Miralay Mehmed Ali Bey, Mücellid İbrahim, Müştak Baba, Pişekâr Küçük İsmail, Rasim Efendi, Saffet Efendi, Sefer Mehmed Efendi, Sıracalı İsmail Efendi, Sobacı Osman Efendi, Şekerci Derviş, Tahir Efendi, Takfur, Usturacı Mustafa, Yemenici Andon, Yorgancı Abdullah Efendi.

İstanbul'da karagöz gösterileri park, bahçe, meydan gibi açık alanlarda, kahveler başta olmak üzere sarayda ve konaklarda yapılırdı. Saraydaki gösteriler padişah ve çevresi için, konaklardakiler vezirler, paşalar, yabancı diplomatlar için yapılırdı. Sünnet düğünlerinde evlerin geniş odalarında ya da akşamları bahçede karagöz oynatılırdı. Özellikle ramazanda ve şenliklerde İstanbul'un sokakları, park ve bahçeleri karagöz gösterilerinin en yoğun icra edildiği yerlerdi. Aksaray, Atmeydanı, Beyazıt, Boğaziçi, Cerrahpaşa Caddesi Davutpaşa Mektebi karşısındaki bahçe, Çamlıca, Haliç, Kadıköy Rıhtımbuoyu, Kâğıthane, Okmeydanı, Samatya, Sultanahmet Belediye Bahçesi, Tahtakale ve Tophane, karagöz oynatılan açık alanlardı.

Kapalı yerler olarak kaynaklarda şu isimler geçmektedir: Çeşme Meydanı'nda Mahmud Ağa Kiraathanesi, Direklerarası, İskerup Hanı, Kasımpaşa'da Trabzonlu Kâmil Efendi Gazinosu, Muzıka-i Hümayun, Nev-icad Hayal Tiyatrosu, Sultanahmet Divanyolu'nda

8- Kanlı Nigâr oyununda Hacivat ve Karagöz (İBBŞM)

Arif'in Kiraathanesi, Sultanahmet'te Meserret Kiraathanesi, Süleymanpaşa Hanı, Şehzadebaşı'nda Fevziye Kiraathanesi, Mehmed Efendi Kiraathanesi, Şems Kiraathanesi, Şekerci Hanı Tevkii, Divan-ı hümayun, Tophane'de Cihangir'deki Rıza Efendi Kiraathanesi, Üsküdar Çarşısı Yolu'ndaki Taşçıbaşı Kiraathanesi, Vezneciler'de Kiraathane-i Osmanî, Yeşil Tulumba'da Dilküşâ Kiraathanesi, Zeyrek Yokuşu'ndaki Çınarlı Kahve.

Bunların dışında Atlama, Beşiktaş, Eyüp, Fındıklı, Horhor, Kadirga Limanı, Kocamustafapaşa, Saraçhanebaşı, Şehremini, Taşkasap, Tatavla, Vezneciler, Yeşiltulumba, Yusufpaşa gibi semtler de karagöz oynatılan yerlerdi.

Ortaoyunu

Bir alanda, ortada oynanan ve seyircilerin her taraftan izleyebildiği ortaoyunu da İstanbul'da doğup gelişen geleneksel bir tiyatro türüdür. Araştırmacıların verdiği bilgilere göre, Osmanlı şenliklerinde müzik eşliğinde çeşitli taklitler yapan oyuncuların, curcunabazların, raks eden çengilerin olduğu gruplar gösteri yaparlardı. Başlangıçta *kol oyunları* adıyla taklit ve raks konusunda hüner sahibi kişilerden oluşan eğlence grupları daha sonra güldürü öğelerinin ağırlıklı olduğu karşılıklı söyleşmelere yer vermişlerdir. Bu durum ortaoyununun iki ana kişisi Kavuklu ve Pişekâr'ı yaratmıştır. Ahmed Rasim, Kavuklu rolünü Aktar Şükrü adında bir kişinin icat ettiğini söyler.¹³

Bu gösteriler zamanla gelişmiş, *kol oyunu*, *meydan oyunu*, *zuhûri* gibi çeşitli adlar aldıktan sonra XIX. yüzyıldan itibaren *ortaoyunu* olarak adlandırılmıştır. Ortaoyununun kesin biçimini almaya başlaması ve Avrupa tiyatrosunun Türkiye'ye gelmesi

9- Cazular oyununda hanende, tiryaki, cazu ve Hacivat (İBBŞM)

aynı döneme rastlar. Yeni oluşmaya başlayan ortaoyunu bir yandan kendi gelenekleri ve kuralları içinde gelişirken bir yandan da Avrupa tiyatrosundan etkilenir. Bu etki oyuncuların kıyafetlerindeki değişikliklerle, oyunların sahnede oynanmaya başlanmasıyla kendini gösterir.

İstanbul'a gelen yabancı diplomatlar ve seyyahlar, eserlerinde ortaoyunu hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.

Padişah Abdülmecid'in oğullarının sünnet düğünü için Dolmabahçe sırtlarında düzenlenen şenliği izleyen Fransız elçisi Thevenot, sadrazam, hariciye nazırı ve diğer ileri gelenlerle birlikte bir çadırda "Türk güldürüsü" seyrettiğinden, oyunda kadın rollerini ferace ve yaşmak giymiş erkeklerin oynadığından söz eder.¹⁴ Osmanlı'da dinî inancın ve geleneksel kültürün etkisiyle ve kadının sosyal konumu gereği oyunlarda yer alması mümkün olmadığından ortaoyunlarında kadın rollerini erkekler oynamıştır.

Yine 1758 yılında III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu üzerine yapılan şenliğe katılan Fransız topçu subayı Baron de Tott, izlediği eğlenceyi anlatırken ortaoyununun dekoru hakkında "Orta yerde dörtgen biçiminde ve üç ayak genişliğinde, altı ayak yüksekliğinde bezle kaplı kafesimsi bir yapı evi gösteriyordu."¹⁵ diye bilgi verir. Baron de Tott'un sözünü ettiği kafes, daha sonra ortaoyununda "Yeni Dünya" olarak bildiğimiz kafeslerin dekor olarak kullanılmasıdır.

Ortaoyunu da karagöz gibi İstanbul'daki yaşam biçiminden beslenerek doğup gelişmiştir. Oyundaki tipler, oyun konuları birbiriyle benzerler. Bu nedenle

¹⁴ And, 40 Gün 40 Gece, s. 216.

¹⁵ And, 40 Gün 40 Gece, s. 217.

¹³ Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, İstanbul 1969, s. 97.

10- Salıncak oyununda Karagöz (en solda) ve Hacivat (yaşmaklı olan) (İBBŞM)

ortaoyunu, karagözün canlı oyuncularla oynanan şekli olarak yorumlanır. Ortaoyununun başkişileri Pişekâr ve Kavuklu, Karagöz ve Hacivat'ı andırır. Diğer tipler de karagözdekilerin aynısıdır. Oyun yapısı; Öndeyiş, Söyleşme, Fasil ve Bitiş olarak dört bölümden oluşur.

Ortaoyununda da oyuncular karagözde olduğu gibi İstanbul'da yaşayan kişilerdi. Kendi mesleklerini icra eden bu kişiler oyunculuğu işlerinden kalan zamanda yapıyorlardı. Değişik kaynaklarda adı geçen ortaoyunu sanatçılarından bazılarının isimleri şöyledir: Abdi Efendi, Abdürrezzak, Acem Seyfi, Agâh Efendi, Ali Bey, Aktar Şükrü Efendi, Arap Cemal, Arnavut Ali, Aşkî Efendi, Borazan Tefvik, Büyük İsmail, Çolak İbrahim Efendi, Dalgın Serafim Efendi, Derviş Ağa, Dümbüllü İsmail, Emin Ağa, Hacıhasan Efendi, Hafız Cemal Efendi, Hamamcı Süleyman Efendi, Hayalî Safa, Hüsnü Efendi, İhsan, İmam Hakkı Efendi, Kadir Ağa, Kambur İzzet, Kambur Rıza, Kantarcı Kadri, Karagöz Mehmed Efendi, Kaşıkçı Mehmed Efendi, Kâtip Salih Efendi, Kavuklu Ali, Kavuklu Hamdi, Kel Hasan, Köçek Ali Efendi, Kör Agâh Efendi, Kör Mehmed Efendi, Küçük Hamdi Efendi, Küçük

İsmail, İsmet Efendi, Meddah Sururi, Mutaf Mustafa, Naşit, Paçavracı İsmail Efendi, Rifat Efendi, Saffet, Saracalı İsmail Efendi, Saraç Hüsnü, Sarafım Saffet, Serçe Mehmed Efendi, Şehreminli Cevdet Efendi, Şeyh Hakkı, Tahir Efendi, Tulumbacı Kemal Baba, Usturacı İbrahim Efendi, Osep Efendi, Yemenici Rıza.

Ortaoyuncular oyunlarını İstanbul'da belirli kapalı yerlerde, hanlarda veya İstanbul'un gezinti yerlerinde sergilerlerdi. Kapalı yerler: Aksaray Yeşil Tulumba'da Dilküşâ Kıraathanesi, Ayasofya'da Yerebatan'daki oyun yeri, Beşiktaş Fulya Tarlası'ndaki oyun yeri, Cundi Meydanı'nda Enver Efendi'nin oyun yeri, Defterdar'da Tavukhane'deki tiyatro, Divanyolu'ndaki Arif Bey'in Kıraathanesi, Esir Pazarı'nda Esirci Tiyatrosu, İskender Boğazı'nda İskilip Hanı yakınında, Kadripaşa Hanı, Makasçılarici'nde Üskülüp Hanı, Sultan Mahmut Türbesi karşısında Hayal ve Kavuklu Tiyatrosu, Tahtakale Tomruk Sokağı'nda Bahçeli Kıraathane, Tavuk Pazarı'ndaki Saraç Hanı gibi birçok kıraathanede de ortaoyunu oynatılıyordu.

Ortaoyununun oynatıldığı açık yerler ise şunlardı: Bakırköy, Bayrampaşa, Bendler, Belediye Bahçesi

(Sultanahmet), Bitli-Kâğıthane, Büyükdere Çayırı, Çengelköyü, Çınçirsuyu, Çubuklu, Divanyolu'nda meşhur kebabçı Hasan Efendi Lokantası'nın karşısındaki oyun yeri, Doğançılar, Edirnekapı, Edirnekapı'da Kovaşın Bağı, Eyüp'te Ortakçılar, Fenerbahçe, Göksu, Havuzbaşı, Haydarpaşa Çayırı, Hünkârsuyu, İçerenköy, Kadırga Meydanı, Kâğıthane Çayırı, Kazıklıbağ, Kestanesuyu, Kızıltoprak, Koşuyolu Koruluğu, Kumkapı deniz üstündeki gazino, Kuşdili Çayırı, Kuşdili yakınında Papaz'ın Bağı, Küçük Çamlıca Yamacı, Küçüksu, Libade, Mama, Merdiven Köyü, Moda Burnu, Nuh Kuyusu, Sarıyer, Şifa Havuzu, Üsküdar Çarşıboyu Demirciler içindeki oyun yeri, Üsküdar'da Bağlarbaşı, Çiftlik Gazinosu, Sarıkaya Parkı, Yedikule dışında Bostan'da, Yenibahçe Çayırı, Kehnal Bağı, Yoğurtçu Çayırı.

Karagöz ve ortaoyununu İstanbul'dan, İstanbul'u da karagöz ve ortaoyunundan ayrı düşünmek mümkün değildir. Her karagöz oyununda ve ortaoyununda İstanbul'un semtleri, sokakları, meydanları, yokuşları, dereleri, gölleri, hanları, lokantaları, tarihî yerleri, iskeleleri meyhaneleri, pazarları ve çarşılarının isimleri geçer.

İsimleri geçen semtler: Anadoluhisarı, Anadolukavağı, Arnavutköy, Balat, Beyazıt, Beykoz, Boğaziçi, Büyükdere, Çamlıca, Çırpıcı, Dökmeciler, Edirnekapı, Emirgân, Erenköy, Eyüp, Fatih, Fenerbahçe, Feneryolu, Feriköy, Galata, Halıcıoğlu, Harem, Havuzbaşı, İstinye, Kabataş, Kadıköy, Kadırga, Kâğıthane, Kalyoncu Kolluğu, Kandilli, Kanlıca, Karagümrük, Karaköy, Kasımpaşa, Kasır, Kızıltoprak, Kumkapı, Kuruçeşme, Kuzguncuk, Küçüksu, Mahmutpaşa, Maltepe, Moda, Merdivenköy, Mesarburnu, Ortabostan, Ortaköy, Pangaltı, Parmakkapı, Paşabahçe, Pendik, Rumelihisarı, Salacak, Samatya, Sarayburnu, Sarıgüzel, Sarıyer, Silahtar, Silivri, Silivrikapısı, Sirkeci, Sulukule, Şişli, Tahtakale, Taksim, Tarabya, Taşkasap, Tepebaşı, Tophane, Unkapanı, Uzunçayır, Vanıköy, Vefa, Yenimahalle.

Mahalleler-Caddeler: Akbıyık, Atlamataşı, Çavuşbaşı, Direklerarası, Feneryolu, Kabasakal, Koska, Sarıgüzel, Zeyrek.

Sokaklar: Çöplük, Çukurçeşme, Dökmeciler, Kazancılarıçi, Kılburnu, Yahnıkanan, Yenikanan, Yorgancılar.

Meydanlar: Atmeydanı, Çayır, Çayırklar, İbrahimağa.

Dereleler: Göksu.

Göller: Büyükçekmece, Küçükçekmece.

Hanlar: Havyar Hanı.

Meyhaneler: Avram Papi'nin Meyhanesi, Kafesli Meyhane, Küplü, Küçük Aynalı.

İskeleler: Çöplük, Limon İskelesi, Yağkapanı, Unkapanı, Halıcıoğlu.

Pazar ve çarşılar: Balıkpazarı, Bitpazarı, Çarşambapazarı, Irgatpazarı, Kapalıçarşı, Meyvahoş, Uzunçarşı.

Lokantalar: Kabagöt'ün Lokantası.

Yokuşlar: Çakmakçılar Yokuşu, Serencebey Yokuşu, Zeyrek.

Tarihî yerler: Haydarpaşa, Havyar Hanı, Galata Kulesi, Kız Kulesi, Kıztaşı.

KAYNAKLAR*

- Alangu, Tahir, "Gölge Tiyatrosundan Karagöze", *Oyun*, 1965, sy. 26, s. 4-7.
- And, Metin, "Çağdaş Oyunculuk ve Sahne Düzeni Açısından Karagöz ve Ortaoyunu", *Değişim*, 1962, c. 4, sy. 15, s. 12-13.
- And, Metin, "Karagöz ve Orta Oyununda Kişiler ve Kişileştirme", *TDL*, 1967, sy. 184, s. 273-278; sy. 185, s. 356-362; sy. 186, s. 432-441.
- And, Metin, *Dünya'da ve Bizde Gölge Oyunu*, Ankara 1977.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Karagöz, Tekniği ve Estetiği*, İstanbul 1942.
- Emeksiz, Abdulkadir (haz.), *Orta Oyunu Kitabı*, İstanbul 2001.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Temaşası*, İstanbul 1942.
- Jacob, Georg, *Türklerde Karagöz*, çev. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1938.
- Karadağ, Nurhan, *Halkevi Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*, Ankara 1998.
- Kudret, Cevdet, *Karagöz*, III c., Ankara 1968-70.
- Kudret, Cevdet, *Ortaoyunu*, Ankara 1973.
- Nutku, Özdemir, "Ortaoyununda Yabancılaştırma Kavramı", *AÜ DTCF Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 1970, c. 1, sy. 29, s. 33-47.
- Özhan, Mevlüt, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Geleneksel Türk Tiyatrosu", *I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, s. 211-219.
- Özhan, Mevlüt, "Geleneksel Türk Tiyatrosunda Ahilik", *TFA*, 1988, sy. 1, s. 45-54.
- Sevin, Nureddin, *Türk Gölge Oyunu*, İstanbul 1968.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Karagöz Tekniği*, İstanbul 1947.
- Türkmen, Nihal, *Ortaoyunu*, İstanbul 1991.

* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.